

Томіленко Людмила Миколаївна,
старший науковий співробітник відділу
лінгвістики Українського мовно-
інформаційного фонду НАН України,
кандидат філологічних наук

ФЕМІНІТИВИ ЮРИДИЧНОЇ ЦАРИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАГАЛЬНОМОВНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ XX–XXI СТОЛІТЬ

Уже тривалий час у середовищі української наукової спільноти та поза її межами відбуваються дискусії, з'являються дослідження, присвячені проблемі вживання фемінітивів у мові (праці А. Архангельської, М. Брус, Я. Пузиренко, М. Вакуленка, Н. Собецької та ін.). Особливо гострі суперечки точаться довкола питання про потребу нових найменувань на позначення осіб за видом діяльності, за професією, званням, посадою тощо.

У нещодавно прийнятому правописі з'явився пункт про творення іменників жіночого роду (у попередньому його не було). Наведено приклади слів-фемінітивів із чотирма суфіксами: -к-, -иц-(я), -ин-(я), -ес-. Зазначено, що найуживанішим є суфікс -к-, бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* та ін. Суфікс -иц-(я) приєднуємо насамперед до основ на -ник: *верстальниця, набірниця, поради́нця* та -ень: *уче́нця*. Суфікс -ин-(я) сполучаємо з основами на -ець: *кравчи́ня, плавчи́ня, продавчи́ня*, на приголосний: *майстри́ня, філологи́ня; бойки́ня, лемки́ня*. Суфікс -ес- рідковживаний: *дияко́неса, патро́неса, поетеса́* [3, с. 27].

Щоправда, і досі не зовсім зрозуміло: 1) чи від усіх іменників чоловічого роду можна утворювати фемінні форми і 2) чи в усіх стилях доречно їх уживати. Наприклад, А. Архангельська вважає (і небезпідставно), що «демократичні тенденції далеко не завжди справляють беззастережно позитивний вплив на подальший мовний поступ. Ламаючи обмеження, визначені чинною нормою, яка в українській мові в більшості випадків тяжіє до маскулінізмів у генералізувальній функції на позначення особи жіночої статі за професією, родом діяльності, соціальною функцією чи статусом ..., носії мови, захопившись процесом нового,

вільного від будь-яких обмежень фемінінного мовотворення, часто демонструють відсутність належних знань про мову, мовної інтуїції, мовного смаку, мовної культури» [1, с. 28–29]. На думку М. Вакуленка, виділення статі в офіційних документах (діловий стиль) не є доречним. Водночас вчений переконаний, що у розмовному стилі вживання вдалих фемінітивів є не тільки виправданим, а й бажаним, оскільки збагачує мову і точніше відображає індивідуальність описуваної особи [2, с. 88].

Однак чимало науковців дотримується протилежних поглядів. Зокрема, І. Шпітько стверджує, що «українська мова має словотвірний потенціал для творення фемінітивів від маскулінних назв осіб. Дериваційні ресурси української мови є досить гнучкими, питомі словотворчі афікси можуть вільно поєднуватися як із власними, так і із запозиченими твірними основами, не порушуючи в процесі деривації морфологічних законів і словотвірних норм. Тому є всі підстави вважати, що в сучасній українській мові фемінітиви можуть і будуть утворюватися від співвідносних назв осіб чоловічого роду й матимуть широку сферу функціонування» [4, 387].

Відомо, що кодифіковані й поширені в мові професійні назви, терміни тощо фіксують у своєму складі загальномовні словники, зокрема тлумачні, перекладні. Не становить тут винятку й мова права. Фемінні назви також не є чимсь новим для українців. Та чи та кількість фемінізмів, зокрема і юридичної царини, міститься в лексикографічних працях різних епох. Наприклад, у російсько-українських перекладних словниках початку ХХ ст. («Словник московсько-український» (1918 р.) В. Дубровського – СМУ, «Російсько-український словник» (1918 р.) С. Іваницького та Ф. Шумлянського – РУС-18, «Російсько-український словник» (1924–1933 рр.) за ред. А. Кримського та С. Єфремова – РУС-24–33) з-поміж понад 3500 фемінітивів нараховується близько сотні назв, що функціонують у юриспруденції. У Словниках української мови в 11-ти і 20-ти томах (СУМ-11 і СУМ-20) – близько дев'яноста (разом у двох працях найменувань осіб жіночої статі майже 3000).

У всіх згаданих словниках ХХ–ХХІ ст. зафіксовано фемінітиви, утворені переважно за допомогою двох суфіксів – -к(а) та -иц(я). Саме ці суфікси, згідно з «Українським правописом», є найпоширенішими в мові загалом. Лише одне

слово з формантом -ин(я) – *лжесвідкиня* – міститься в РУС-24–33. Але й воно ремарковане як західноукраїнське.

І в перекладних словниках початку ХХ ст.¹, і в тлумачних лексикографічних працях кінця ХХ – початку ХХІ ст. нараховується чимало спільних назв, які є об'єктами переважно сфери цивільно-правових відносин та кримінального права: *відповідачка, довірителька, законопорушниця, захисниця, зловмисниця, злочинниця, набувачка (набувальниця), орендарка, позивальниця, спадкоєм(н)иця, страхувальниця* тощо.

Фемінінна лексика юридичної царини (до речі, як і назви осіб чоловічого роду) у трьох розглянутих перекладних словниках початку ХХ ст. часто різняться між собою. Також їй притаманна синонімія, зокрема й словотвірна. У сучасних словниках синоніми фіксують набагато рідше. Частина з розглянутих назв відсутня в СУМ-11 та СУМ-20 або має інші значення. Серед російських еквівалентів трапляються застарілі нині терміни. Напр.: *давиця, надавиця* (РУС-24–33) – рос. дательница; *віродавиця, вірителька* (РУС-24–33), *довірителька* (РУС-18), *уповажниця* (СМУ) – рос. доверительница; *повіриця, доручителька* (РУС-24–33) – рос. вверительница; *страхувальниця* (РУС-24–33), *забезпечениця* (СМУ) – рос. застраховательница, страховательница.

Наявні в джерелах початку ХХ ст. і назви жіночого роду, яких немає в СУМ-11 і поки що не зафіксовано в СУМ-20, хоча є відповідники чоловічого роду, напр.: *заставаодав(н)иця* (РУС-24–33), *спадкодавниця* (РУС-24–33). Незважаючи на зазначене, і в словниках початку минулого століття є багато назв, що не мають еквівалентів жіночого роду: *правник, правозаступник, правонаступник* (у СУМ-20 уже є й ж. р.), *правотар, судовик, юрист(а)* тощо. Також буває, що фемінітив зафіксовано в якомусь одному джерелі (причому найчастіше (хоча не завжди) в обох частинах – і російській, і українській), а в інших – лише маскулінні форми. Пор.: Завещатель, -ница – *заповідач, -чка, заповітник, -ниця, спадкодавець, -вниця* (РУС-24–33) і Завѣщатель – *спадкодавець, заповітник* (РУС-18); Завѣщатель – *спадкодавець, заповітник, завітувальник* (СМУ).

¹ Більшість спільної із сучасними словниками лексики зафіксовано в «Російсько-українському словнику» (1924–1933) за ред. А. Кримського та С. Єфремова.

Окрім згаданих вище спільних фемінітивів, в академічних тлумачних словниках (11-ти й 20-ти томах) містяться назви з іншими словотвірними формантами або іншим стилістичним забарвленням. Трапляються також нові одиниці: *відповідачка* (*винуватиця*), *відшкодувниця*, *дарувальниця*, *корупціонерка*, *криміналістка*, *оскаржувачка*, *рецидивістка*, *співнаймачка* тощо. Уживання поодиноких найменувань обмежено розмовним стилем: *кілерка* (*розм.*), *міліціонерка* (*розм.*). Деякі з наведених назв жінок разом із відповідними найменуваннями чоловіків зафіксовано лише в СУМ-20 (*дарувальник* – *дарувальниця*, *корупціонер* – *корупціонерка*, *оскаржувач* – *оскаржувачка*, *кілер* – *кілерка*).

Зауважимо, що хоча в загальномовних словниках різних років нараховується чимало фемінних номінацій із царини права, а сучасні ЗМІ ними активно послуговуються, не всі вони однаково поширені (деякі й узагалі відсутні) в сучасних юридичних документах.

Отже, вживання та творення фемінітивів у сучасній українській мові, зокрема в офіційно-діловому, науковому стилях, є досить непростим і суперечливим питанням, яке ще потребує ґрунтовного вивчення.

Список використаних джерел

1. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. 1 / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2013. – № 6. – С. 27–40.

2. Вакуленко М. О. Декілька зауваг щодо фемінітивів української мови / Вакуленко Максим Олегович // Вісник НАН України. – 2018. – № 1. – С. 86–89.

3. Український правопис. – К., 2019. – 282 с.

4. Шпітько І. М. Фемінітиви з формантом -ка в українській і словацькій мовах / І. М. Шпітько // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. – 2010. – Т. 18, вип. 16. – С. 383–388.